

Москалюк Оксана Іванівна
кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки
Хмельницький національний університет, м.Хмельницький, Україна

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМ, СУПЕРЕЧНОСТЕЙ ТА ПЕРСПЕКТИВ

Стаття розкриває окремі аспекти впровадження інклюзивної освіти в Україні. Розглядаються різні дослідження у сфері інклюзивної освіти, які охоплюють нормативно-правові, психолого-педагогічні, змістові, соціально-психологічні напрями. Визначені характеристики інклюзивних процесів. Зосереджується увага на адаптації, соціалізації, навчанні та вихованні осіб з обмеженими можливостями. У статті досить детально проаналізовані проблеми та суперечності інклюзивного середовища.

Ключові слова: інклюзивна освіта, інтеграція, особи з особливими потребами, інклюзивне середовище, порушення розвитку.

Постановка проблеми. Освіта є запорукою культурного, духовного, інтелектуального, соціального та економічного розвитку держави та суспільства. Її мета – всебічний та гармонійний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, здібностей, виховання індивідуальних якостей, властивостей, рис.

Певні соціальні процеси, що виникають у нових соціально-економічних умовах, відображають нові підходи та спонукають до створення нових соціальних систем. Саме тому, перспективним напрямом у сфері освіти є інтеграція осіб з особливими потребами у систему освіти, бо їх соціальна ізоляція не лише впливає на усі сфери життя, а й не дає можливості реалізувати здібності та таланти.

Впровадження інклюзивної освіти в Україні є відображенням об'єктивних вимог, що має на меті забезпечення прав на якісну освіту всім без винятку громадянам, у тому числі особам з особливими потребами. Інтеграція теорії та практики інклюзивної освіти є предметом особливої уваги та потребує більш детального розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових досліджень, де висвітлюються різні аспекти роботи з дітьми та молоддю з особливими потребами у інтегрованому освітньому середовищі, особливий інтерес мають наукові розробки М.Андрєєвої, Ю.Богінської, А.Колупаєвої, О.Расказової, М.Чайковського.

Роботи, присвячені інтеграції осіб з вадами здоров'я у суспільство досліджували: 1) у медико-соціальному аспекті: І.Каткова, В.Кузнецов, С.Саричева, О.Чабан; 2) у соціально-психологічному аспекті: О.Асмолов, І.Расюк, М.Семаго, О.Усанова; 3) методики роботи з різними категоріями населення і у різних соціумах: О.Вакуленко, О.Карпунін, Н.Комарова, І.Трубавіна; 4) різні напрями соціальної роботи: В.Бех, І.Лернер, М. Лукашевич, І.Мигович, О.Песоцька, В.Поліщук, Т.Семигіна та інші [3].

Численні теоретичні та практичні дослідження визначають інклюзивну освіту як:

- стратегію забезпечення прав людей з особливими потребами;
- пріоритетний напрям державної соціальної політики;
- інструмент інтегрування осіб з обмеженими можливостями у соціум («суспільство для всіх»);
- концепцію інклюзивного підходу до функціонування навчальних закладів;
- інноваційну освітню тенденцію, яка задовольняє освітні потреби кожної людини («освіта для всіх»);
- систему освітніх послуг (задоволення пізнавальних потреб, розширення сфери пізнавальних інтересів тощо);

- умову соціалізації осіб з особливими потребами;
- фактор багатоманітності, що сприяє збагаченню навчального середовища (визнання та повага індивідуальних людських відмінностей);

- доступ до загальної освіти з урахуванням особливостей осіб з особливими потребами (принцип доступності);

- спосіб взаємодії та спілкування осіб з обмеженими можливостями з однолітками, педагогами та іншими соціальними групами (гармонізація відносин людей між собою та суспільством в цілому) тощо.

Мета статті – визначити та проаналізувати проблемні та перспективні характеристики інклюзивної освіти.

Виклад основного матеріалу. Інклюзивна освіта як сучасна інноваційна тенденція сьогодні широко обговорюється у наукових колах теоретиками та практиками: медиками, психологами, логопедами, дефектологами, реабілітологами, корекційними педагогами та іншими фахівцями спеціальної педагогіки, батьками та громадськістю. Це пов'язано з тим, що останнім часом спостерігається збільшення кількості дітей з різними порушеннями розвитку, а також зі зміною ціннісних орієнтацій в освіті, зміною освітньої парадигми на гуманістичну («освіта для всіх», «школа для всіх») [2, с. 59].

Енциклопедія освіти визначає інклюзивну освіту як систему освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами, зокрема дитини з особливостями психофізичного розвитку, в умовах загальноосвітнього закладу [1, с. 11].

До основних здобутків інклюзивного освітнього середовища варто віднести: активне залучення осіб з особливими потребами у соціум, їх адаптацію, соціалізацію, навчання, виховання та розвиток на благо суспільства. Важливим аспектом інклюзивної освіти є забезпечення ефективності та якості навчання, застосування форм, методів та технологій, які враховують індивідуальні особливості осіб з особливими потребами. Інклюзивна освіта є довгостроковою стратегією – від інтегрування у навчальний заклад до інтегрування у суспільстві – це і процес, і результат.

Інклюзивна освіта прагне розвивати свою філософію, теорію, методологію, розробляє нові підходи до навчально-виховного процесу, використовує специфічні корекційні засоби, удосконалює зміст, форми, технології навчання. Проте, не варто залишати поза увагою цілу низку суперечностей та проблем інклюзивного середовища, серед яких ми виокремлюємо такі:

1. Різноманітність наукових підходів у дослідженнях інклюзивної освіти. У педагогічній науці останнім часом спостерігається помітне зростання інтересу до

інклюзивної освіти, що обумовило появу значної кількості наукових досліджень, які розкривають різні аспекти цієї проблеми. Різноманітність підходів ускладнює розуміння сутнісних характеристик інклюзивної проблематики, з одного боку, а з іншого – великий обсяг емпіричних знань та їхнє науково-методичне обґрунтування дозволяє більш повно дослідити цей педагогічний феномен.

2. Термінологічні проблеми. Розбалансованість понятійного апарату. Аналіз сучасних уявлень щодо сутності дефініцій, дотичних до інклюзивної освіти, введення у науковий обіг великої кількості іншомовних понять та категорій, які різнобічно інтерпретуються та обговорюються у науковому середовищі, розбалансовує понятійний апарат зазначеної проблеми, адже більшість дефініцій хоч і є схожими, але не є тотожними. В зв'язку з цим виникають труднощі розуміння змісту цих понять, а також їх активного вживання. *Наприклад, досить часто інтеграцію ототожнюють з інклюзією. На думку Л. Мицик: «Інтеграція відображає спробу залучити учнів з особливими потребами до загальноосвітніх шкіл, а інклюзія передбачає пристосування шкіл і їх загальноосвітньої філософії та політики до потреб усіх учнів як обдарованих дітей, так і тих, які мають особливі потреби».* Вочевидь, варто більш чіткіше означити поняття, які в сучасних дослідженнях мають синонімічну змістову наповненість, яка не завжди відповідає термінологічній.

3. Відсутність єдиної офіційної термінології для характеристики дітей з особливими освітніми потребами. В основних Законах України про освіту зустрічаються такі терміни: «діти, які потребують корекції фізичного та / або розумового розвитку»; «особи, які мають вади у фізичному чи розумовому розвитку і не можуть навчатися у масових навчальних закладах»; «молодь з інвалідністю»; «діти з тяжкими порушеннями розвитку»; «діти з обмеженими можливостями здоров'я» тощо. Зустрічаються також терміни: особи з особливими потребами; діти з різними фізичними та психологічними обмеженнями; діти з обмеженою дієдатністю, особи з обмеженими функціональними можливостями тощо. Більшість зазначених термінів співвідносяться з медичною складовою. Впливові міжнародні організації (зокрема, ООН) зміщують акцент з вад та відхилень розвитку на особистість. Поширеними є такі терміни як: «діти з особливими освітніми потребами»; «діти з особливостями психофізичного розвитку». Саме ця термінологія сьогодні є найбільш уживаною в світі.

4. Гарантування рівного доступу до здобуття якісної освіти. Мова йде про забезпечення *принципу доступності*, який сформульовано на засадах дотримання прав людини у резолюції Генеральної асамблеї ООН від 12 грудня 1997 р., пріоритетним завданням якого є сприяння забезпеченню рівних можливостей для осіб з обмеженими можливостями здоров'я. Особливу увагу привертає пункт, зазначений у Конвенції ООН про права інвалідів: «Доступ осіб з інвалідністю до освіти в місцях свого безпосереднього проживання». При цьому забезпечується розумне задоволення потреб особи. На сучасному етапі суспільство має не лише «прийти» до визнання та ствердження права людей з особливими потребами на повноцінну та якісну освіту, але й усвідомити необхідність створення умов для повноцінної реалізації цього права.

5. Дискримінація, упереджене ставлення. Стоєсно дітей-інвалідів існує негативне ставлення з боку інших людей, а також стереотипи і хибні погляди з приводу можливостей інвалідів: що вони можуть, а чого не можуть. «Освіта має надаватися в межах можливого, у загальноосвітніх школах без будь-якого вияву дискримінації стосовно дітей та дорослих інвалідів», – така офіційна позиція європейської спільноти була висловлена

ЮНЕСКО та Комісією з прав людини. «Оскільки у більшості випадків інвалідність як така не є перешкодою, дискримінація – ось що перешкоджає дитині отримати освіту в загальній системі». Витоки дискримінації до осіб із порушеннями беруть початок у античні часи. У Греції (Давня Спарта) виявляли фізично неповносправних дітей і відокремлювали їх від здорових, сповідуючи ідею «фізичної повноцінності» своїх громадян. «Нехай у силі буде той закон, що жодної каліки-дитини годувати не варто» – зазначав Аристотель. Неповноцінність та непотрібність людей із порушеннями визнано в основах Римського права. «Ми вбиваємо калік і топимо дітей, які народжуються слабкими й потворними. Ми вчиняємо так не через гнів та досаду, а керуємось правилами розуму: відділяти неприродне від здорового» – говорив Сенека. Людство пройшло складний шлях від ненависті та агресії до прийняття, партнерства та інтеграції осіб з обмеженими можливостями:

- піклування (притулки, монастирі);
- усвідомлення навчання частини таких дітей (спеціальні школи для глухих, глухонімих та сліпих (в СРСР – Всеобуч);
- навчати 3 категорії: із порушенням слуху, зору та розумово відсталіх;
- поява спроб спільного навчання дітей із порушеннями психофізичного розвитку зі здоровими дітьми, сліпих зі зрячими;
- необхідність навчати усіх дітей із відхиленнями у розвитку (у СРСР перехід до 8 типів спеціальних закладів з 1950-1990).

6. Непристосованість будівель до навчання дітей (студентів) з особливими потребами. Декларування впровадження інклюзивної освіти означає створення умов, доступних для осіб з інвалідністю. На жаль більшість шкільних будівель (це стосується і будівель інших навчальних закладів) не пристосовані зараз до того, щоб у них перебували діти (молодь) з різними (важкими) формами інвалідності.

7. Впровадження основної ідеї інклюзивної освіти: від інтегрування у навчальному закладі – до інтегрування у суспільство. Основний принцип інклюзивного навчання – якомога менше зовнішньої і якнайбільше внутрішньої диференціації. Спільне навчання має не лише гарантувати право дитини з особливими потребами не бути ізольованою від інших, а й забезпечити їй можливість відвідувати той навчальний заклад, який би вона обрала, коли б була здоровою. Проблема стосується як адаптації – так і соціалізації – а також профорієнтації, а в подальшому і працевлаштування. Школа й надалі продовжує орієнтуватись лише на здоровий контингент, розглядаючи здоров'я лише з позицій його фізичної складової. Діти цієї категорії виявляються найменш адаптованими до самостійного життя внаслідок культурної некомпетентності, відсутності навчочок самореалізації засобами, які компенсують основний дефект, та форм ефективної соціальної взаємодії та повноцінного спілкування.

8. Забезпечення не лише фізичної доступності до освіти, але й гуманістичної складової. Мова йде про позитивне сприйняття ідеї включення у колектив (середовище) здорових однолітків дітей з особливими потребами; всебічне сприяння цьому процесу всіма членами колективу. Проте, дуже часто виникають проблеми та труднощі у процесі інклюзивного навчання, зокрема: неоднорідність контингенту у класі створює проблемні ситуації, зокрема учням, які добре навчаються, позбавляючи їх можливості просуватися у навчанні швидше, сповільнюючи зростання здібних учнів; діти, які мають труднощі у навчанні, перебувають у невідповідних та несправедливих умовах конкуренції, вони не отримують необхідної уваги; перед вчителями постає складна моральна проблема: кому надати уваги, турботи, часу?

І т. д.

9. Нез'ясована роль здорових дітей у інклюзивному середовищі навчального закладу. Це питання залишається поки що мало дослідженим. З одного боку, інклюзивне середовище сприяє позитивному впливу здібних однолітків; надає можливість значно розширити діапазон пізнання усіх сторін життя; розвиває навички спілкування та нестандартного мислення (як у дітей з особливими потребами, так і у їхніх здорових однолітків); надає можливість виявлення гуманності, співчуття, милосердя, терпимості у реальних життєвих ситуаціях, що є ефективним засобом морального виховання. З іншого боку, досить часто у дітей з особливими потребами є порушення у відносинах (стосунках) зі здоровими однолітками через вади здоров'я і стереотипні очікування оточуючих осіб до цієї категорії. В умовах інклюзії, очевидно, існує необхідність володіння сформованими духовними, моральними якостями для налагодження комунікації та продуктивної співпраці.

10. Відсутність чіткого орієнтиру, зразка, ідеалу успішної реалізації людини з особливими потребами у різних сферах життєдіяльності. Останнім часом спостерігається тенденція щодо активного залучення людей з особливими потребами до спортивних змагань (включаючи параолімпійські ігри), музичних конкурсів, розробок в галузі ІТ-технологій, проте більшість сфер діяльності є закритими для таких людей.

Інші проблеми та суперечності стосуються:

- неусвідомлення у суспільстві важливості розвитку інклюзії;
- проблема отримання освіти дітьми з особливими потребами у сільській місцевості;
- питання реального психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами у загальноосвітніх закладах;
- питання кадрового забезпечення (інклюзивна компетентність, готовність до роботи з даною категорією);
- інертне мислення педагогів, неприйняття інновацій у сфері інклюзивної освіти;
- відсутність послідовної системи поетапного впровадження інклюзивної освіти, починаючи з дошкільних закладів (не забезпечується безперервність цього процесу);
- відсутність ресурсів тощо.

Висновок. Таким чином, впровадження інклюзивної освіти складна, неоднозначна, багатоаспектна проблема, об'єднує у собі цілий ряд відносно самостійних наукових та прикладних напрямів, потребує розгляду та розробки нормативно-правових, психолого-педагогічних, програмно-змістових, соціально-психологічних засад. **Перспективи подальших пошуків** зазначеної проблеми вбачаємо у розробці навчальних програм, форм, методів навчання відповідно до потреб інклюзивної освіти.

Список використаної літератури

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
2. Колупаєва А.А. Досвід реалізації інклюзивної освіти в країнах Європи / Колупаєва А.А. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітні навчальні заклади: Монографія. – К.: Педагогічна думка, 2007. – 458 с.
3. Чайковський М.С. Соціально-педагогічна робота з молоддю з особливими потребами в інклюзивному освітньому просторі: монографія / М.С. Чайковський – К.: Університет «Україна», 2015. – 436 с.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2017 р.

Москалюк Оксана Ивановна

кандидат педагогических наук, доцент
доцент кафедры социальной работы и социальной педагогики
Хмельницкий национальный университет, г. Хмельницкий, Украина

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В КОНТЕКСТЕ ПРОБЛЕМ, ПРОТИВОРЕЧИЙ И ПЕРСПЕКТИВ

Статья раскрывает отдельные аспекты внедрения инклюзивного образования, которые охватывают нормативно-правовые, психолого-педагогические, содержательные, социально-психологические направления. Определены характеристики инклюзивных процессов. Сосредотачивается внимание на адаптации, социализации, обучении и воспитании лиц с ограниченными возможностями. В статье достаточно детально проанализированы проблемы и противоречия инклюзивной среды.

Ключевые слова: инклюзивное образование, интеграция, лица с особыми потребностями, инклюзивная среда, нарушение развития.

Moskaliuk Oksana

Candidate of Pedagogical Sciences, PhD, Associate Professor
Department of Social Work and Social Pedagogics
Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, Ukraine

INCLUSIVE EDUCATION IN THE CONTEXT OF PROBLEM, CONTROVERSIES AND PERSPECTIVES

The article focuses on various researches in the area of inclusive education encompassing legal, psychological and pedagogical, subject matter, social and psychological directions. In the author's opinion, integration of people with special needs into the education system is a viable development for education since social isolation of such people not only affects all life areas but it also prevents them from bringing up their capacities and skills. The article contains the analysis of different researches dedicated to various aspects of work with children and young people with special needs within integrated education environment, as well as to various theoretical and practical approaches to inclusive environment. One of the important aspects of inclusive education is facilitation of efficient and high-quality training, the use of forms, methods and technologies factoring in the individual peculiarities of persons with special needs.

Key words: inclusive education, integration, people with special needs, inclusive environment, developmental disability.